

Cenzura Kremplovih *Dogodivšin štajerske zemle* v Gradcu in Zagrebu

NINA DITMAJER

CENZURA ZGODOVINOPIISNIH DEL, KI so poudarjala slovansko naravo Habsburške monarhije, ni bila redka in se je pričela že v času cesarja Jožefa II., stopnjevala pa predvsem pod vladavino Leopolda II. in Franca I. Na Kranjskem se je med letoma 1790 in 1791 preventivna cenzura spotaknila ob drugi del Linhartovega *Poskusa zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije* (*Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreiches*). Cenzorja so zmotili predvsem slovanski politični poudarki in protiklerikalnost (Dović 2020: 247–249).¹ Po letu 1801 je bila cenzura v domeni dunajskega dvornega policijsko-cenzurnega urada, ki so mu bili podrejeni deželni knjižnorevizijski uradi. Na Štajerskem je tak urad deloval v Gradcu in bil še posebej pozoren na politično sumljive avtorje. Znana je usoda tamkajšnjega profesorja in zgodovinarja Juliusa Schnellerja, na katerega je bila oblast pozorna zaradi simpatiziranja z jožefinizmom in podpiranja Napoleona. Cenzura je zatrla njegov peti zvezek zgodovine Avstrijskega cesarstva (*Staatengeschichte des Kaiserthums Österreich*, 1817–19) (Pirchegger 1949: 244). Spet drugim avtorjem se je zaradi cenzure in številnih zahtevanih popravkov zavlekel natis dela. Temu se ni mogel izogniti niti znameniti zgodovinar in graški profesor klasične filologije Albert von Muchar, ki je prošnjo za izdajo dovoljenja za natis zgodovine univerze v Gradcu vložil leta 1827, na objavo pa je čakal celih sedem let. Cenzura se je med drugim obregnila ob naslednje izraze: odprta oblast (*offene Gewalt*), dolga noč (*lange Nacht*), jezuitski atentati (*jesuitsche Attentate*), človek je to, kar si želi (*der Mensch ist, was er will*) ipd. (Kosch 1969: 63). Vzhodnoštajerski Slovenci, ki so v tem času svoje knjižno delovanje želeli predstaviti širši javnosti, so svoje knjige lahko izdajali v spodnještajerskih mestih (Gradec, Maribor, Radgona) ali pa v Zagrebu, kjer je leta 1838 tiskarno odprl Ljudevit Gaj. Tukaj

¹ Prim. tudi poglavje Monike Deželak Trojar v tej knjigi.

so naleteli na povsem drugačne politično-upravne razmere, saj je produkcijo tiskovin nadzirala Ogrska dvorna pisarna (Königlich-Ungarischen Hofkanzlei), velikokrat tudi neodvisno od dunajskega urada.² Ena od žrtev političnih trenj med Avstrijskim cesarstvom in Kraljevino Ogrsko je bil tudi štajerski župnik Anton Krempl, ki je na natis svojega edinega zgodovinskega dela čakal celih šest let, tako rekoč vse do svoje smrti.

Navezovanje stika z zagrebškim ilirskim krogom (1838–1839)

Anton Krempl je pripadnik starejše generacije štajerskih preporoditeljev, ki je ok. 1810, tj. v času službovanja Janeza Nepomuka Primica, delovala v Gradcu. Člani tega slovenskega krožka so preučevali Kopitarjevo slovnico in prevajali svetopisemska besedila, izpisovali besedje iz kranjskih knjig, prebirali časopise in načrtovali topografski popis vojvodine Štajerske. Ni izpričano, ali je bil med njihovimi sodelavci tudi Krempl, a se zdi verjetno, da je njihovo delo poznal. Po končanem bogoslovju je mladi duhovnik pričel službovati med štajerskimi Slovenci, najprej pri Mihaelu Jaklinu v Svetinjah, nato v Ormožu, na Ptuju in pri Svetem Lovrencu v Slovenskih goricah. V teh krajih je napisal zbirko pridig, lekcionar, katekizem in molitvenik ter življenjepise svetnikov (Glazer 2013). Najplodovitejše obdobje njegovega zgodovinopisnega in drugega pisateljskega ustvarjanja je bilo v času njegovega delovanja v župniji Mala Nedelja, kamor je prispel v začetku leta 1836 in tam ostal do svoje smrti decembra 1844. Na njegovo zanimanje za zgodovino sta verjetno vplivala lokalna štajerska zgodovinarja Alojz Perger, oskrbnik v Kunejevem dvorcu na Noričkem vrhu, in Simon Povoden, kurat Golobovega beneficija na Ptuju. Znano je namreč, da je Krempl pri pisanju svojega zgodovinskega dela poleg do tedaj izdanih nemških knjig uporabljal tudi njune spise. K pisanju v slovenskem jeziku ga je najverjetneje spodbudilo dejstvo, da so bila vsa druga dela napisana v tujih jezikih, dodatno pa je k temu pripomoglo tudi njegovo zanimanje za življenje slovenskega prebivalstva.

² Več o delovanju Ogrske dvorne pisarne in nadziranju časopisov v Schembor 2010: 139–141.

O novih meščanskih progresivnih ideologijah, kot sta bila panslavizem in ilirizem, so Krempla obveščali njegovi mlajši rojaki Stanko Vraz, Ivan Klajžar in Jožef Muršec. Vraz, ki je bil Kremplov nekdanji učenec na Ptuj, je bil vse od svojega prihoda na študij v Gradec nadvse zavzet za branje in študij slovanske literature, preizkušal pa se je tudi v izvirnem ter prevodnem literarnem ustvarjanju. Njegov krog je pod vplivom Čelakovskega že leta 1833 v pisemski korespondenci uveljavil gajico, odtlej pa so si prizadevali, da bi jo sprejeli tudi drugi štajerski pisci. To je postalo še posebej očitno po letu 1834, ko je Vraz ob prebiranju Kollárjeve pesnitve *Slávy dcera* sprejel novo etničnonacionalistično ideologijo slovanske vzajemnosti (Jež 2016: 221), ki jo je nekoliko kasneje delil tudi s svojim učiteljem Kremplom.

Vraz je leta 1835 pričel objavljati v Gajevem časopisu *Novine horvatske*, in sicer v prilogi *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*. V njej so objavljali pesmi, informacije o drugih južnih Slovanih, biografske zabeležke o ruskih in srbskih vladarjih, zgodbe in anekdote iz slovanskega sveta, pisma naročnikov, literarne novice iz slovanskih dežel, reke Vitezovića ali Obradovića in Gajeve komentarje. Gaj je že leta 1835 uvedel novi črkopis po češkem vzoru – gajico, v svojih člankih pa razvijal miselnost o nerazdružljivosti maternega jezika in naroda ter o Veliki Iliriji, kamor je prišteval vse južne Slovane. Za časopis je bilo prelomno leto 1836, ko se je preimenoval v *Ilirske narodne novine*, priloga pa v *Danico ilirsko*, ki je za svoj literarni jezik sprejela štokavsko ijekavščino, kar je povzročilo upad naročnin kajkavskih piscev (npr. Ignac Kristijanović) (Despalatović 1975: 79–111). Tudi na Kranjskem je bilo naročnikov le za peščico. Zaradi političnih *Novin* (in s tem tudi priloge *Danice*) so namreč imeli logistične težave na meji med Ogrsko in Avstrijo, kar je zvišalo ceno časopisa (Zajc 2006: 63). Dostopnost časopisa na Štajerskem je olajšala ustanovitev graškega bralnega društva leta 1838, ki je vpeljalo skupno naročnino na različne nemške in slovanske časopise (Ilešič 1905: 71–72), to pa je bistveno pripomoglo pri razširjanju idej ilirskega zagrebškega kroga na Štajersko.

Vraz je rojakom Juriju Matjašiču, Francu Cvetku, Jožefu Muršču, Jakobu Horvatu, Lovru Vogrinu in Antonu Kremplu v začetku letu 1838 poslal najnovejše Kollárjevo delo *O literárni vzájemnosti mezi kmeny a nářečimi slávoskými* (Ilešič 1905: 204). Spis, ki Slovanom pripisuje vodilno vlogo v razvoju univerzalne kulture (Petre 1939: 148), je že leta 1836 v prevodu objavila Gajeva *Danica*. Vraz je imel verjetno v Gradcu dostop le do nemškega besedila *Über*

die literarische Wechselseitigkeit, ki ga *Danica* ni smela objaviti v prevodu (Despalatović 1975: 110).³ Na Krempla je prebiranje Kollárjevega dela naredilo velik vtis:

Kollarjevi nazori so čudoviti in nam nalagajo dovolj dela. Že v štirih kraljestvih naše cesarske države prevzemajo češko-ilirsko abecedo in tudi mi, Notranjeavstrijci, smo nezavrnljivo pozvani, da sledimo zgledu Čehov, Hrvatov, Dalmatincev, Slavoncev itn. /.../ Lotimo se torej zadeve z vso resnostjo in ob opazovanju Kollarjeve vzajemnosti v prihodnosti pišimo češko-ilirsko, poskušajmo v slogu postati kolikor mogoče pristno slovenski in se navežimo drug na drugega.⁴ (Ilešič 1905: 28, 29)

Iz zgornjega odlomka nemško pisanega pisma Muršču (22. junija 1838) lahko razberemo, da je bil Krempl vse od leta 1838 iz narodnozdrževalnega stališča naklonjen gajjici, sploh ker sta se mu dajncica in bohoričica zdeli separatistični. Zavzemal se je tudi za uveljavitev gajice v štajerskih šolah ter je v zvezi s tem pisal dekanoma Jožefu Megliču in Jakobu Štandekerju, okrajnima šolskima nadzornikoma na Ptujju in v Zavrču (prav tam: 29). Obrnil se je tudi na Jerneja Kopitarja na Dunaju, ki pa ni bil navdušen nad uvajanjem novosti.⁵ Po Vrazovem posredovanju in spodbudi⁶ se je Krempl odločil, da svoje zgodovinsko delo napiše v gajjici in rokopis najprej ponudi v tisk Gajevi tiskarni v Zagrebu (Petre 1939: 144), katere začetki segajo v leto 1838 (Despalatović 1975: 113). V sredini leta 1838 je Stanku Vrazu poslal pesniški epilog »Pozvon na Přemisl Otokara«, ki opeva češkega kralja in štajerskega vojvodo Otokarja II. Přemysla. Celoten rokopis (verjetno je šlo za prvi izvod) je v Zagreb poslal najkasneje leta 1839 in prosil za komentar ter morebitne opombe.

Od Kremplovih rokopisnih različic *Dogovišin* se je ohranila zgolj tretja predelava spisa, ki jo danes hrani Univerzitetna knjižnica Maribor (dalje UKM).

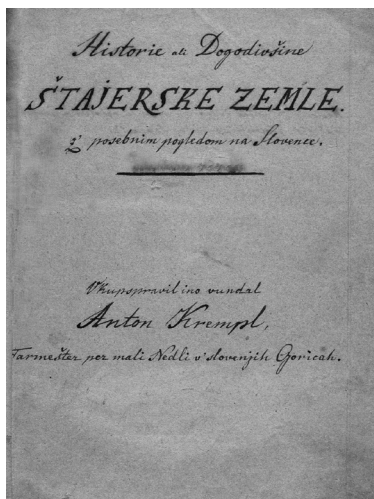
³ Ker je bil prevod nemškega besedila *Über die literarische Wechselseitigkeit* 7. julija 1837 prepovedan, je Gaj urednikom *Danice* dal navodilo, naj se poslej vzdržijo objav o slovanski zgodovini in etnografiji (Despalatović 1975: 110).

⁴ Vse citate iz nemščine je prevedla Ana Monika Habjan.

⁵ »Saj se vendar ni treba prenačljiti, temveč raje počakajmo, pa četudi je to priporočil.« (Ilešič 1905: 29)

⁶ »Potem ko sem slišal za pisanje njegove zgodovine, sem pri njem poizvedel, ali ne bi bil morda voljan v svoji zgodovini prevzeti organski pravopis, s tem ko sem mu nakazal možnost, da bi njegovo delo z novim pravopisom vzel v tisk filosloven Gaj.« (Vraz 1877: 174, 175)

Ta edini ohranjeni rokopis je bil tudi osnova za primerjavo s tiskano različico. Rokopis obsega osem poglavij na 352 paginiranih straneh. Uvodu (»Vpeljanje«) sledi prvo poglavje »Od prvega obludovitenja do rimske oblasti« (1280–13 pred Kr.). Drugo poglavje obravnava začetek rimske oblasti do preseljevanja narodov (do 400 po Kr.). Tretje poglavje sega do Karla Velikega (do 800 po Kr.), četrto pa obsega obdobje do leta 1122 oz. do mejnega grofa Leopolda I. Štajerskega. Peto poglavje se zaključi s cesarjem Maksimilijanom I. 1490, šesto obravnava čas do Ferdinanda II. (do 1590), sedmo pa sega do Jožefa II. (do 1780). Zadnje poglavje se sklene s Ferdinandom I. Rokopis se konča z letom 1841, medtem ko tiskano delo zaradi kasnejšega dopolnjevanja rokopisa vključuje tudi še dogodke do leta 1843.

Slika 1. Naslovnica rokopisa *Dogodivšin štajerske zemle*. Univerzitetna knjižnica Maribor, Ms 117, str. 1.

Kremppl je potrpežljivo čakal na odgovor iz Zagreba. O svojem rokopisu se je septembra 1839 najprej pozanimal pri Vrazu. Aprila 1840 ga je zahteval nazaj, da bi ga lahko dopolnil in poslal v natis domači tiskarni (Petre 1939: 181, 232). Gajev molk si lahko razlagamo na več načinov. Morda so bila kriva njegova številna potovanja po Evropi ali veliki dolgovi tiskarne. Najverjetneje pa je bilo v ozadju njegovega molka nezadovoljstvo s Kremplovo (in nasploh štajersko) nenaklonjenostjo njegovi zamisli o politični združitvi Slovencev in

Hrvatov (Petre 1939: 233). Vemo pa tudi, da je bil Gaj od leta 1835 nenaklonjen piscem, ki niso sprejeli ilirskega jezika (Zajc 2006: 57). To je bilo verjetno ovira tudi v Kremplovem primeru, saj je bilo njegovo delo napisano v vzhodnoštajerski pokrajinski različici slovenskega knjižnega jezika prve polovice 19. stoletja (Jesenšek 2015: 131, 147). Pravilnost takšnega sklepanja nam potrjuje tudi Gajeva zavrnitev tiska *Slovenskih pesmi krajskiga naroda*, ki jih je pripravil etnograf Emil Korytko, saj naj bi bile provincialne in separatistične (Prešeren 1996: 199), medtem ko je leta 1839 brez težav natisnil Vrazove *Narodne pesni ilirske*.

Posiljanje odlomkov v graški časopis in nemška cenzura (1840–1842)

Medtem ko je Krempl čakal na odgovor Zagrebčanov, je reviji *Grazer Zeitung* poslal v objavo nekaj krajših odlomkov iz štajerske zgodovine, da bi preizkusil domačo cenzuro:

Lotil sem se obdelave zgodovine Štajerske v slovenskem jeziku in sem jo tudi do konca spisal; ker pa sem rokopis poslal Zagrebčanom na vpogled in jih prosil za morebitne opombe, a ga od njih nisem več prejel nazaj, sem želel pri rekapitulaciji nekaj delov javno predložiti, da bi preizkusil našo omladno cenzuro [um unsere fade Censur auf die Probe zu stellen]. (Glonar 1914: 44)

Prvi besedili so mu objavili v septembru 1839, sledila so še štiri v letu 1840. Prvi članek govori o Atilovem taboru v Kocjanu (»Attila's Feldlager bei Kapellen«, 16. 9. 1839), drugi Radoslavce in Moravce poveže z velikomoravskim knezom Rastislavom (»Radislavzen und Moravzen bei Kleinsonntag«, 28. 9. 1839), tretji pa opisuje Jeruzalem (»Jerusalem in Luttenbergen«, 30. 1. 1840). En mesec po objavi slednjega se je Krempl v pismu oglasil mariborskemu profesorju in zgodovinarju Rudolfu Gustavu Puffu in mu potožil, da mu je cenzura pohabila besedila, kar ga je prepričalo, da »se tisočletna korenina proti nam Slovanom še ni posušila, niti še ni odgnila [die tausentjährige Wurzel gegen uns Slaven noch nicht verdorrt, noch abgefault ist]« (Glonar 1914: 44).

V Gradcu je vse od leta 1732 obstajal knjižnorevizijski urad (Das Grazer Bücherrevisionsamt), ki je sprejemal domače rokopise in tuje tiske. Tamkajšnji

uradniki so nato na podlagi seznamov dovoljenih, nedovoljenih in neznanih spisov razvrstili dela in jih dodelili cenzorjem na Dunaju (Olechowski 2004: 163), odgovorni so bili tudi za pregledovanje lokalnih časopisov (Bachleitner 2017: 115). Med letoma 1837 in 1848 je graški urad vodil Franc Mrakič (Mrakitsch). Časopisa *Grazer Zeitung* ni bilo treba predložiti uradu, saj je bilo znano, da ne objavlja neodvisnih političnih novic, temveč jih prevzema iz časopisov *Österreichischer Beobachter* in *Wiener Zeitung*. Podkomisar Grünwald, ki mu je bil zaupan nadzor nad časopisom, se ni posebej trudil z natančnim pregledovanjem vsebine člankov. Tako se je na primer zgodilo, da je bil leta 1845 natisnjen »skrajno nespodoben spis švicarskega radikalizma«, ki je žalil duhovščino (Kosch 1969: 80). Sodeč po tem je sicer težko verjeti, da bi Kremplu tako zelo izmaličili besedilo, kot je potožil v pismu Puffu, vendar zaradi neobstoja rokopisnega članka tega ne moremo nedvoumno potrditi.

Maja 1842 je *Grazer Zeitung* pričel objavljati serijo Kremplovih člankov o zgodovini spodnještajerskih župnij z naslovom »Der Pilger«.7 Zvrstilo se je kar 26 prispevkov, ki so izhajali vse do 28. marca 1844. Nad Kremplovim pisanjem nemški zgodovinarji niso bili najbolj navdušeni. Josef Carl Hofrichter je v knjigi *Die Privilegien der kaiserl. königl. landesfürstlichen Stadt Radkersburg in Untersteyer* (Radgona, 1842) zapisal, da je Krempl svojo zgodovino Štajerske pisal brez virov.⁸ Izrazil je prepričanje, da bo njegov pogled na obravnavano snov ob objavi knjige naletel na številne nasprotnike:

Naj nam marljivi župnik g. Krempl kar kmalu sporoči svoje nazore in naj ne zavlačuje več predaje svoje slovanske zgodovine Štajerske javnosti! – Kar je on, brez vseh pomožnih virov, iz lastnega truda ustvaril, zasluži hvalo in občudovanje, čeprav njegovi nazori odstopajo od toliko dosedanjih predpostavk in jim bodo nasprotovali [Was er, abgetrennt von allen Hülfquellen, aus eigenem Fleiße schuf, verdient Lob und Bewunderung, wenn gleich seine Ansichten von so vielen bisherigen Annahmen abweichen und Gegner finden werden.]. (Hofrichter 1842: 71)

Med Kremplovimi nasprotniki izstopa profesor estetike in klasične filologije na graški univerzi, benediktinec Albert Anton von Muchar, avtor dela *Geschi-*

⁷ Glazer (2013) je v Kremplovi biografiji napačno navedel, da je Krempl objavjal v graškem listu *Der Pilger*.

⁸ Krempla je v recenziji Hofrichterjeve knjige branil Puff, ki ga je ta navedba precej zmotila (Puff 1842: 3).

cbte des Herzogtums Steiermark (1845–74). Krempl (1845: 253) mu je v *Dogodivščinah* pripisal slovensko (slovansko) poreklo, čeprav je bil Muchar Tirolec (verjetno ga je prepričal njegov slovansko zvoneči priimek). Kremplovo pisanje naj bi Mucharja celo spodbudilo k učenju slovenščine, saj se zaradi neznanja jezika ni mogel odzvati na njegovo delo. O njem se je negativno izrekel predvsem Kremplov biograf Božidar Raič:

Muhar, bivši modroslovski učitelj v Gradcu in nemški zgodovinar, črteči vse, kar je bilo slovenskega, znan kot najhujši slovenožder, od K[rempla]. šaljivo imenovan »Fliegenmann«, ni mogel pregoreti, da jo K[rempl]. na videlo prinašal dične zgo[d]be slovenskih prededov, da je dokazoval nekdanjo slovenskost gornjega Štirskega, da je spodbijal Muharjeve krive resnitve, Muhar pa ni mogel pobijati Kr[empla]., ne vede slovenski. Iz tega edinega vzroka počel se je učiti slovenščine, toda pomnež v sivih in serih letih je rjav in ne drži stalno, zato je v kratkem slovo dal slovenščini, ter druga ni mogel, nego psovati slovenske modroslovce. (Raič 1869: 93)

Ko je Krempl vendarle prejel rokopis iz Zagreba, je besedilo predelal in ga poslal v natis graški tiskarni. V začetku leta 1841 je izrazil zaskrbljenost zaradi nemške cenzure, ki mu je bila kot slovenskemu piscu izrazito nenaklonjena, o čemer je poročal duhovnik Ivan Klajžar: »Ino Krempl so mi včere pisali, da nem[š]ka cenzura naj berže njihove historije [ne bo] dopustila stiskati, ino da nek glupast čensurant rekel: kak bi Windischar ker deno umel kaj pisat.« (Ilešič 1905: 12) Iz zapisanega je jasno, da je ta »cenzor« moral biti nemškega porekla, čeprav je bil na Dunaju za slovanske tiske zadolžen Jernej Kopitar. Krempl se je zato že v maju 1841 ponovno obrnil na Vraza in tokrat Gajevi tiskarni ponudil svoj celoten rokopis (NUK Ms 1008, f. 85).

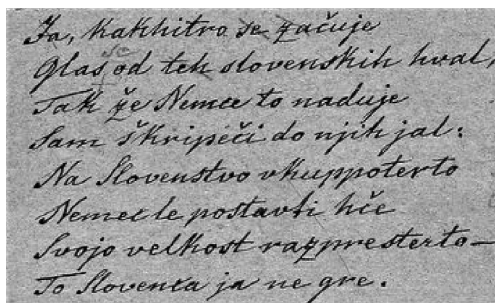
Napoved izida dela v Zagrebu in tamkajšnja cenzura (1842–1843)

Ker nemška cenzura ni bila naklonjena Kremplovemu zgodovinskemu delu, se je odzval na Vrazovo povabilo k sodelovanju pri *Kolu* in napovedal svoj prihod v Zagreb v juniju 1842 (Petre 1939: 232). *Dogodivščine* naj bi izšle v Gajevi tiskarni na Kremplove stroške (Vraz 1877: 308, 309), Vraz pa naj bi prevzel korekture in zanj posredoval pri tamkajšnjem cenzorju Štefanu Mojzesu (Moysesu) (NUK

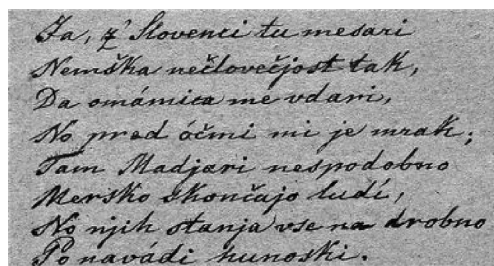
Ms 1008, f. 85).⁹ Zagrebška cenzura je leta 1842 še dopustila tiskanje prvega dela odlomka iz Kremplovega rokopisa z naslovom »Štajerska za vreme nemaških i magjarskih bojevah«. Objavljen je bil v drugi številki Vrazove literarne revije *Kolo*. Zanimiva je predvsem sklepna pesem, ki je bila ob natisu drugega dela leta 1843 očitno cenzurirana. V celoti sta bili izpuščeni enajsta in trinajsta kitica, ki omenjata krutost Nemcev in Madžarov nad Slovani:

Tam Madjari nespodobno
Mersko skončajo ljudi,
No njih stanja vse na drobno
Po navadi hunoski. (UKM Ms 117: 158)

Nemška cenzura je leta 1845 tisk omenjenih kitic dopustila, je pa iz tiskane različice mogoče razbrati, da je Krempl v enajsti kitici omembo Nemcev izpustil.

Slika 2. Enajsta kitica pesmi »Bod' pozdravljen o prijatno« v rokopisu. Univerzitetna knjižnica Maribor, Ms 117, str. 157.

Slika 3. Trinajsta kitica pesmi »Bod' pozdravljen o prijatno« v rokopisu. Univerzitetna knjižnica Maribor, Ms 117, str. 158.

⁹ Stephan Moyses, duhovnik nadškofije Gran (Esztergom), prof. logike, metafizike in moralne filozofije, prosenior, hkrati cenzor (*Hof- und Staatsschematismus des österreichischen Kaiserthums* 1837: 269).

**Ali ah! kak hitro čuje
 Glas se od slovenskih hval,
 Tak že druge to naduje
 Sam škripeči do njih jal:
 Takšo velkost razpresterto!
 To Slovenca ja ne gre,
 Na slovenstvo vkuppoterto
 Naša moč 'ma zviksat' se.**

Slika 4. Enajsta kitica pesmi »Bod' pozdravljen o prijatno« v tisku. Krempl 1845, str. 112. NUK.

V hrvaški ilirski literaturi je cenzura največkrat posegla v budnice in davorije, borbene domoljubne pesmi. Zgovoren je primer *Glagovkinj* Ljudevita Gaja in Ljudevita Vukotinovića, ki so bile leta 1835 natisnjene v tiskarni Franja Župana (Suppana) v Zagrebu, zataknilo pa se je pri njihovem ponatisu. Zaradi protimadžarske tendence mu je nasprotoval Josip Anton Ivan, avstrijski nadvojvoda in madžarski palatin, Ivan Männer pa je od centralnega knjižnorevizijskega urada na Dunaju zahteval prepoved ponovnega natisa, ki ga je lokalna cenzura sprva dovolila. Tamkajšnji pesniki so se cenzuri skušali izogniti z alegoričnim izražanjem. To je lepo vidno v Vukotinovićevi baladi »Okičke vrane«, objavljeni v *Danici* 1835. V njej se lirski subjekt vdaja resignaciji ob smrti ljubice, kar naj bi bila alegorija za pesnikovo počutje kot pripadnika slovanskega naroda v Ogrskem kraljestvu (Sambunjak 2005: 230–235).

Januarja 1843 je zagrebškega cenzorja Mojzesa zamenjal Slovak Josip Máchik (Mácsik), profesor madžarskega jezika na zagrebški akademiji, ki je cenzuriral vse gradivo, kritično do Madžarov (Despalatović 1975: 157). Zaradi slabega znanja hrvaškega jezika naj bi cenzuriral celo besedo »čar«, saj jo je povezal z ruskim carjem (Horvat 1975: 205). Cenzuro zgoraj omenjenih Kremplovih kitic si lahko torej razlagamo z zamenjavo cenzorja, ki ni bil naklonjen slovanskim gibanjem, na prepoved natisa njegovega zgodovinskega dela v Gajevi tiskarni pa Máchik še ni imel vpliva.

Zagrebška cenzura je tiskanje Kremplove knjige ustavila decembra 1842 (Petre 1939: 232–233). Ta odločitev je razžalostila njegovega štajerskega rojaka in učenca Vraza, ki jo je takoj povezal s političnim dogajanjem – borbo med madžarsko in ilirsko stranko:

Kreplova dogodovščina neče se štampati, jerbo nije ovdešnju cenzuru prošla. Teško te će ju igde proći izvan u Lipsku. Meni je puno žao! Nu šta ćemo, treba da se sklonimo u teške okoljnosti. Madžari sve sile napinju, da pogaze mladi cvet naše literature uprkos tome što kažu, da oni nepretje literaturu. Porad toga je i ovdešnja cenzura tako stroga jerbo stoji pod strelami Peštanske. (Vraz 1877: 325)

Težke politične razmere so se pričele že septembra 1841, ko so ilirci prvič nastopili kot politična stranka. Na volitvah v Zagrebu, 31. maja 1842, je ilirska stranka premagala madžarsko z uporabo sile. Slednja je o tem obvestila avstrijskega cesarja, ki je že 16. junija 1842 za novega bana imenoval madžarskega magnata Franja Hallerja, nasprotnika ilirizma. Novi ban je 19. oktobra poslal prvo poročilo Metternichu in predlagal naslednje ukrepe: odstraniti vse hujskaške članke iz hrvaških časopisov, zatreti vse knjige o slovanski uniji, prepovedati uporabo ilirskega imena in grba, spodbuditi škofa, da disciplinira neposlušne klerike in študente teologije. Cesar je nato 11. januarja 1843 razglasil, da se zaradi političnih nemirov zatre uporaba ilirskega imena v vseh publikacijah, na javnih srečanjih in v šolah (Despalatović 1975: 143–144, 153). Ta vest je razburila tudi štajerske duhovnike. Krempl je Vrazu 25. julija 1843 poročal, kako buren je bil odziv Mihaela Jaklina:

Vaš visokospoštovani g. stric dekan Jaklin so, kad sem tote dni pri njih na obedi bil, se tak močno zdignoli za vas Ilirce ino črez aziatoke Madjare, da sem ne se prečuditi mogel, kak oni, ki bodo letos (3. velkoserpana) 50 let mešnik, še v svoji starosti ino pri svojem drugač tihem držanji tako sercegorečnost pokazati morejo. (NUK Ms 1008, 86)

Čeprav danes nimamo na voljo cenzurnih dokumentov o Kreplovih *Dogodivšinah*, lahko s primerjavo edinega ohranjenega rokopisnega izvoda (tj. tretje rokopisne predelave besedila) in tiskanega dela vsaj posredno sklepamo, kateri deli besedila bi lahko bili deležni cenzure. Najbolj moteča mesta so bila verjetno tista, ki so nakazovala obstoj ilirskega naroda ali so zgolj omenjala ilirski črkopis (Friš in Matjašič Friš 2000: 452–453). Poveden je odlomek, v katerem Krempl sledeč Gaju¹⁰ razlaga, kateri narodi sodijo med Ilire, ki je iz tiska v celoti izpadel:

Za Ilire, ino lastno za dolnje zdaj zovemo Prekmurce, Medjimurce, Podunavce, Banačane, Bulgare, Serblje, Bošnjake, Černogorce, Hercegovce, Slavonce, Horvate, Dalmatince, Dubrovčane; za gornje pa Istriance, Kraince, Korošce, Štajerce. (UKM Ms 117: 346)

Cenzure so bile deležne tudi kritične omembe o zapostavljanju slovenskega jezika v štajerskih šolah (Friš in Matjašič Friš 2000: 452):

¹⁰ Za Gajevo klasifikacijo ilirskih narodov gl. Stančić 1990.

/S/amo da so tote šole tudi pri nas le nemške bile, slovensko so se mogli od sam sebe vučiti; še le v' zadnjih letah za cesara Franca I. so nemško-slovenske šolarske knjige vundane; ali da so Nemci Slovence še sploh za nič deržali, ino še zdaj ne mogli zapopasti, kak bi se kaj slovenskega pisati moglo, so tudi naši zanemčeni školniki ino mešniki v' šolah nič slovenskega ne terpeli; so pa vendar v' dostih šolah tudi slovensko se vučili. (UKM Ms 117: 344)

/S/lovensko so se mogli od sam sebe vučiti, če so hteli za M. Terezije vundan Katekizmus ino gde ene krajske Evangelšce brati, drugih slovenskih knjig še je teda malo bilo, ene betežničke ino ene od večnosti so mi znane, kajti je malogdo bil, ki bi slovenske knjige spisaval, Nemci so tudi ne mogli zapopasti, kak bi se kaj slovenskega pisati moglo. (Krempf 1845: 251)

Do smrti avstrijskega cesarja Franca I. leta 1835 je šolske knjige za vzhodnoštajerske šolarje izdajal predvsem Peter Dajnko, ki mu je tudi Krempf (1845: 252) priznaval zasluge za narodoprerdno delo. Poglavitni deli v ljudskih šolah sta bili abecednik in katekizem. Dajnko je svojo prvo knjigo leta 1816 namenil predvsem poučevanju odraslih v nedeljo (*Sačetek vüčjenja slavenskega po nedelah*), pozneje pa je izdal tudi katekizem in abecednik (*Veliki katekizem*, 1826, 1833, 1837; *Abecedna knižica*, 1833). Krempf je v zgornjem rokopisnem odlomku imel v mislih Dajnkoovo dvojezično graško izdajo abecednika *Abecedna knižica za deželne šole vu cesarsko kralovskih deržavah/Nahmenbüchlein für Landschulen in den kais. königl. Staaten* (1831, 1833),¹¹ pa tudi svojo ptujsko izdajo katekizma *Deutsch-windischer Christenlehr-Katechismus in Fragen und Antworten/Nemško-slovenski katekizmus za kerščanski navuk v-pitanjih ino odgovorih* (1826). Pouk v ljudskih šolah na podeželju je bil praviloma dvojezičen. Tako se spominja tudi takratni učitelj v Gradcu Jožef Muršec: v dvorazrednici pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah ga je katehet v prvem polletju spraševal v slovenskem jeziku, v nadaljevanju pa je pouk potekal le v nemščini (NUK Ms 1492, ovoj IV. 7.1). Anton Krempf v zgornjem cenzuriranem odlomku ni trdil ničesar, kar ne bi bilo zgodovinsko oprijemljivo, je pa gotovo s kritiziranjem nemških učiteljev in duhovnikov razžalil njihova čustva.

Spotakljiva je bila tudi Kremplova želja po slovenski cerkvi in pridigi v štajerskem glavnem mestu:

Odpotli začnejo Gračanji Slovenstvo eno malo štirati, ali da bi še samo eno slovensko cirkev imeli v' Gradci, ki je tolko Slovencev tam, ker nemške predge ne razmejo, neti se neznajo po nemško spovedati. (UKM Ms 117: 345)

¹¹ Celotna bibliografija del Petra Dajnka je dostopna v Rajh 1998.

Zato je moral trditev v tiskani izdaji nekoliko omiliti (Friš in Matjašič Friš 2000: 452):

Odpotli začnejo Gračani slovenstvo eno malo bole štimiti, ino eni dajo svoje sine slovenski se vučiti. (Škoda, kaj v' Gradci, gde je telko Slovincov, nemajo slovenske cirkve.) (Krempf 1845: 251)

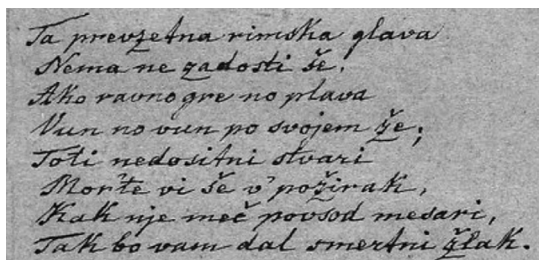
Začetek odlomka govori o ustanovitvi stolice slovenskega jezika v Gradcu leta 1812, kjer je slovenščino poučeval Janez Nepomuk Primic. Pouk je bil namenjen predvsem nemškim uradnikom, ki so službovali na Spodnjem Štajerskem in bili vsakodnevno v stiku s slovensko govorečim prebivalstvom. Kremplovo navdušenje je bilo preuranjeno. Temu dogodku je zmotno pripisal večje možnosti za porast pomena slovenskega jezika med nemško govorečimi uradniki. Ni se namreč še zavedal, da je za tem tičala želja po učinkovitejšem vraščanju nemškega jezika in kulture med slovensko govoreče ljudstvo (prim. Macun 1881: 298–301). Ker ga je konec leta 1844 prehitela smrt, ni mogel sodelovati v pogovorih in prizadevanjih za priključitev Slovencev sekovske škofije k lavantinski. Ta tema je postala aktualna šele v prelomnem letu 1848 (prim. Ilešič 1905: 66), uresničila pa se je leta 1859, ko je škof Anton Martin Slomšek sedež lavantinske škofije iz Št. Andraža prenesel v Maribor. Pomenljivo je, da je proti priključitvi takrat nastopil samo dekan Peter Dajnko (Ilešič 1905: 72). Krempf v zgornjem odlomku še ni razmišljal tako revolucionarno kot njegovi mlajši rojaki, je pa s svojo mislijo kljub temu dregnil v osje gnezdo graške nemške elite.

Čeprav so spretni slovanski pesniki z alegoričnim izražanjem lahko pretentali še tako strogo cenzuro, se Krempfu to ni posrečilo. Njegovi pesniški epilogi, ki nekako povzemajo in hkrati zaključujejo posamezno poglavje, so bili preveč neposredni in opisni, da bi se lahko izognili popolni ali delni cenzuri. V pesmi »Ja, Panonci, Noričani« je na primer odstranil vse kitice, ki neposredno kritizirajo Rimljane in njihovo kruto ravnanje z ljudstvom na Štajerskem, ki naj bi bilo slovensko/slovansko govoreče že v obdobju pred letom 400 po Kr., kar seveda ne drži, saj so se Slovani v vzhodnoalpski prostor naselili šele v 6. stoletju.¹²

Mi no naši so sinóvje
Prejd slovenski gučali,
No domači le Bogovje
Pri nas v' časti so bilí. (UKM Ms 117: 78)

¹² Za zgodovinsko obdobje do šestega stoletja na današnjem slovenskem ozemlju gl. Štih, Simoniti, Vodopivec 2016: 18–33.

To izhaja iz Kremplovega prepričanja, da so bili antični Iliri in Panonci slovansko ljudstvo. Teorijo o zgodnejši poselitvi slovanskih ljudstev je Krempl prevzel od Šafařika in njegovih *Slovanskih starožitnosti* (Friš in Matjašič Friš 2000: 446), pri jeziku pa se je skliceval na Ivana Šveara (*Ogledalo Iliriuma*, 1836) in Gregorja Dankovskega (*Die Griechen Als Stamm- Und Sprachverwandte Der Slawen*, 1828), ki sta trdila, da so tudi v antični Panoniji že govorili slovensko/slovansko.¹³

Slika 5. Druga kitica pesmi »Ja, Panonci, Noričani« v rokopisu. Univerzitetna knjižnica Maribor, Ms 117, str. 75.

Pesem »Noričani no Panonci!« slavi Slovence/Slovane, ki jih v tem času (400–800 po Kr.) kljub njihovi številčnosti zatirajo Avari. Kralj Samo je prikazan kot njihov rešitelj, kot tisti, ki je zedinil slovanska plemena. Iz rokopisa je razvidno, da je Krempl v tiskani pesmi izpustil zadnje štiri verze iz zadnjih dveh kitic. Njihova vsebina se nanaša na opis obsega Samove plemenske zveze, ki je razpadla po njegovi smrti. Ta naj bi po njegovem mnenju obsegala Panonijo, Norik, Češko, Koroško in »Rakosko« (Avstrijo), vendar pa to ni zgodovinsko potrjeno. Glavnina Samove državne tvorbe (623–658) je ležala severno od Donave, verjetno pa je obsegala tudi ozemlje kasnejše Karantanije v Vzhodnih Alpah (Štih, Simoniti in Vodopivec 2016: 40).

Tak Slovencom Samo spravi
zemle davno njihove,
V divji pervenski pušavi
Že od njih posvojene:

¹³ Viri, ki jih je Krempl uporabljal pri pisanju svojega zgodovinskega dela, obsegajo predvsem tiste avtorje, ki so se ukvarjali s štajersko (Aquilin Julius Caesar, Johann Baptist von Winklern, Josef Wartinger, Albert Anton von Muchar, Joseph Karl Kindermann, Joseph von Hormayr) in slovansko zgodovino (Pavel Josef Šafařik, Gregor Dankovsky, Josef Dobrovský, Franz Xaver Johann Richter). V rokopisu so viri navedeni na koncu dela (gl. UKM Ms 117: 352), v tisku pa sproti v opombah.

Vso Panonsko, Noričansko,
Rakosko no Česko še,
Kak slavitno Gorutansko,
Vse pod Samo Krala je.

Ali Samo je le eden,
Ker Slovence vkupderži,
Ne za totim več nibeden
Tak slavite serčnosti;
Zato tudi pa razpadne
Tih Slovincov slavna moč,
No nje druge ludstva gladne
Pod se spravijo drugoč. (UKM Ms 117: 112)

Tak Slovencom Samo spravi
zemle davno njihove,
V' divji pervenski pušavi
Že od njih posvojene.
Ali Samo je le eden,
Ker Slovence vkupderži,
Ne za totim več nibeden
Tak slavite serčnosti! (Krempf 1845: 75)

Kar treh rokopisnih kitic (sedme, osme in devete) ne vsebuje natisnjena pesem »Slavne sreče zlato sonce«. Izpuščene kitice nagovarjajo češkega kralja Otokarja II. ter ga vabijo v ljutomerske gorice. Za cenzorje je lahko bila problematična deveta kitica v rokopisu, kjer se pisec obregne ob njegov poraz in zmago Rudolfa Habsburškega, ki je leta 1278 Otokarja porazil na Moravskem polju in bil nato izvoljen za novega rimskega cesarja. S tem sta vojvodini Avstrija in Štajerska prišli pod Rudolfovo oblast, kar je Krempf razumel kot poraz Slovanov proti Nemcem: »Kajti Nemci nam serditi / Že ti jemlejo tvoj Beč.« (UKM Ms 117: 218) Ker je za Otokarjev poraz obtožil nemške plemiče in grofe, je moral izraz »nemški žlahtniki« zamenjati z bolj nevtralnimi »višizlahtniki«.

Že so mesta no deržave
Vzete mu, no žlak na žlak
Tere dela njeg' ve slave,
Dok' še padne naš junak.
Nemški žlahtniki no grofi,
Ki krez vse se zvikašajo,
Z' njimi Aptovje no Škofi,
Toti to naredli so. (UKM Ms 117: 218)

Že so mesta no države
 Vzete 'mu, no žlak na žlak
 Tere dela njeg've slave,
 Dok' še padne naš junak.
 Višišžlahtniki okorni
 Z' nečlovečkim sercom so –
 Kerviželni, ludomorni –
 Žalo! ah naredli to. (Krempel 1845: 155)

Krempel pa ni častil samo slovanskih državnih voditeljev, temveč tudi avstrijske cesarje. Cesarico Marijo Terezijo časti pesem »Austrijska ah ti tožna«, pri kateri je cenzura presenetljivo dopustila tiskanje zadnje kitice, ki kritizira ustanavljanje zgolj nemških šol:

Samo eno nas Slovence
 Noter v' serce žalosti:
 Vučenosti luč le Nemce
 Vu vseh šolah razsvetli,
 Nam Slovencom si le malo
 Dopustila, da bi se
 Znanjih sunce nam vužgalo,
 Ki nas več kak Nemcov je. (Krempel 1845: 214)

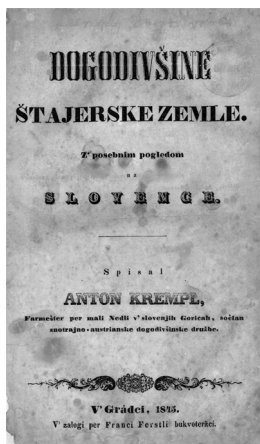
Cesarje Jožefa II., Franca I. in Ferdinanda I. opeva pesem »Ah! kam hočem razprestréti / K' konci zdaj jaz moj pogled?«. Najverjetneje je bila cenzurirana tretja kitica, ki cesarju Jožefu pripisuje posebno naklonjenost do kmečkega stanu in s tem Slovencev in je v tisku ne najdemo. Cesar je namreč plemstvu ukinil številne privilegije, večkrat pa naj bi se lotil kakšnega kmečkega dela, kar ga je priljubilo med podeželani, ki so menili, da jih je prav on osvobodil tlačanstva (Judson 2018: 56–59).

Cesar Jožef je en blažen
 Oča prostih kmetičkih,
 Ravno zato pa sovražen
 Je od žlahtnih višiših;
 Jožef tudi nam Slovencom
 Hče v' cesarstvu prejdnost dat',
 Al' da vuho odpre Nemcom,
 Tak gre prejdnost naša spat. (UKM Ms 117: 348)

Cenzura odobri tiskanje dela v Gradcu (1844–1845)

Z nastopom novega zagrebškega cenzorja Máchika v začetku leta 1843 se je cenzura zaostрила do te stopnje, da so bili nekateri ilirski avtorji prisiljeni tiskati svoje knjige v tujini. Tako je npr. Dimitrije Demeter svojo igro *Teuta* (1844) objavil na Dunaju, ilirski politični spisi pa so izhajali v Beogradu, npr. *Šta nameravaju Iliri?* izpod peresa Bogoslava Šuleka in ilegalni časopis *Branislav* (1844–1845), ki ga je urejal Pavao Čavlović (Despalatović 1975: 157–158). Tudi Krempl ni imel več nobene možnosti za natis svojega zgodovinskega dela v Zagrebu, zato se je ponovno osredotočil na predelavo besedila ter nemško cenzuro. Cesar je namreč ponovno dovoljenje za rabo imena »ilirski« izdal šele po Kremplovi smrti v začetku leta 1845, Máchika pa je kot cenzor zamenjal Hrvat Pavao Muhić, ki je bil neposredno podrejen banu in Ogrski dvorni pisarni (Šidak 1988: 153).

Leto dni po prepovedi objave *Dogodivščin* v Zagrebu je dvorni policijsko-cenzurni urad na Dunaju naposled dovolil natis že četrte predelave: »Moje 'Dogodivščine štajerske zemle i.t.d. (štertokrat predelane) so od c. k. vikšega policijskega ino knjigosodniškega dvorskega oblastništva popolnoma dopušenje natiskanja dobile.« (Ilešič 1905: 30) Korekture je Krempl tokrat zaupal svojima prijateljema Klajžarju in Muršcu. Prvi del je izšel novembra 1844 v Gradcu, malo pred Kremplovo smrtjo, natisa celotne knjige v letu 1845 pa pisec žal ni več dočkal.

Slika 6. Naslovnica tiskanega dela *Dogodivšin štajerske zemle*, 1845. NUK.

Kremplovo zgodovinopisno delo po marčni revoluciji tudi med Slovenci ni bilo več deležno pozitivne recepcije. Ivan Lapajne je na primer menil, da se ta »preveč ozira na občno svetovno, avstrijsko in slovansko zgodovino« (Lapajne 1884: XI). Sodobno zgodovinopisje pa njegovo delo z vidika metodologije znanstvenega raziskovanja ocenjuje kot »rezultat romantičnega navdušenja, ki je nastalo brez upoštevanja kritične analize« (Friš in Matjašič Friš 2000: 437).

Zaključek

Kremplovo delo *Dogodivšine štajerske zemle* je prvo zgodovinopisno delo v slovenskem jeziku. Vanj je posegla preventivna cesarska cenzura, ki še zdaleč ni nadzirala samo kakovosti Kremplovega pisanja, temveč se je odzivala tudi na tedanjo zelo perečo notranjepolitično situacijo v Avstrijskem cesarstvu in na Ogrskem. Delo je okrnila s cenzorskimi posegi, ki niso bili strokovni, temveč pretežno ideološki. Cenzuro Kremplovega dela od cenzure zgodovinopisnih del njegovih nemških kolegov, kot sta bila Julius Schneller in Albert von Muchar, razločuje predvsem odklonilni odnos nemških in madžarskih cenzorjev do slovanskih kulturnih in političnih gibanj. Ker se posegom v besedilo tako rekoč ni mogel izogniti prav nihče, je pri vrednotenju knjižne cenzure potrebno obravnavati tudi primerljiva besedila v drugih jezikih. Le tako namreč lahko potrdimo tezo o (ne)pristranskosti uradnih cenzorjev, ki bi v skladu s predpisi resna strokovna dela morali obravnavati z vso prizanesljivostjo. To pravilo so zlahka zaobšli že s tem, da so določeno delo ovrednotili kot manj pomembno. Nemara se je ravno to pripetilo tudi malonedeljskemu župniku Antonu Kremplu in njegovim *Dogodivščinam*.

Viri

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica:

Ms 1008: Prijatelj Ivan, Gradivo o Stanku Vrazu in ilirizmu

Ms 1492: Ilešič Fran, Zapuščina,

Ms 1492/IV/7.1: Tuje ostaline, Josip Muršec, Dela

UKM – Univerzitetna knjižnica Maribor:

Ms 117: Krempl Anton, Historie ali Dogodivšine Štajerske zemle z' posebnim pogledom na Slovence

Literatura

- BACHLEITNER, NORBERT, 2017: *Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848*. Dunaj: Böhlau.
- DESPALATOVIĆ, ELINOR MURRAY, 1975: *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement*. New York: Columbia University Press.
- DOVIĆ, MARIJAN, 2020: Slovenski literati in cesarska cenzura: izbrani primeri iz dolgega 19. stoletja. V: Luka Vidmar (ur.): *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*. Ljubljana: Založba ZRC. Str. 243–286.
- FRIŠ, DARKO, in MATEJA MATJAŠIČ FRIŠ, 2000: »Dogodivšine štajerske zemle« Antona Krempla v »krempljih« cenzure. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 71, št. 3, str. 429–456.
- GLAZER, JANKO, 2013: Kreml, Anton. *Slovenska biografija*, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi303945/#slovenski-biografski-leksikon> (dostop 24. 4. 2023).
- GLONAR, JOŽA, 1914: Literarni odnošaji med štajerskimi Slovenci in Nemci v predmarčni dobi. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 11, št. 1, str. 40–61.
- Hof- und Staatsschematismus des österreichischen Kaiserthums. I. Theil*. Dunaj: Aud der k. k. Hof- und Stats-Aerial-Druckerey, 1837.
- HOFRICHTER, JOSEF CARL, 1842: *Die Privilegien der kaiserl. königl. landesfürstlichen Stadt Radkersburg in Untersteyer*. Radkersburg: bey Alois Weitzinger, und in Kommission bey Damian und Sorge in Grätz.
- HORVAT, JOSIP, 1975: *Ljudevit Gaj: njegov život, njegova doba*. Zagreb: Liber; Rijeka: »Otokar Keršovani«.
- ILEŠIČ, FRAN, 1905: *Korespondenca dr. Jos. Muršca*. Ljubljana: Narodna tiskarna.
- JESENŠEK, MARKO, 2015: *Poglavja iz zgodovine vzbudnoštajerskega jezika*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- JEŽ, ANDRAŽ, 2016: *Stanko Vraz in nacionalizem: od narobe Katona do narobe Prešerna*. Ljubljana: Založba ZRC.
- JUDSON, PIETER M., 2018: *Habsburški imperij: nova zgodovina*. Prev. Ana Monika Habjan. Ljubljana: Sophia.
- KOSCH, FRIEDRICH WILHELM, 1969: Das Grazer Bücherrevisionsamt 1781–1848. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, št. 60, str. 45–84.
- KREML, ANTON, 1845: *Dogodivšine štajerske zemle. Z' posebnim pogledom na Slovence*. Gradec: F. Ferstl.
- LAPAJNE, IVAN, 1884: *Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev*. Ljubljana.
- MACUN, IVAN, 1881: Stolica slovenskega jezika na graškem liceji. *Kres* 1, št. 5, str. 297–301.

- OLECHOWSKI, THOMAS, 2004: *Die Entwicklung des Preßrechts in Österreich bis 1918. Ein Beitrag zur österreichischen Mediengeschichte*. Dunaj: Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung.
- PETRE, FRAN, 1939: *Poizkus ilirizma pri Slovencib (1835–1849)*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PIRCHEGGER, HANS, 1949: *Geschichte der Steiermark. Mit besonderer Rücksicht auf das Kulturleben*. Gradec.
- PREŠEREN, FRANCE, 1996: *Zbrano delo*. 2. zv. Ur. Janko Kos. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- PUFF, RUDOLF, 1842: Privilegien, Geschichte und Beschreibung der Stadt Radkersburg von J. C. Hofrichter. *Der Aufmerksame*, št. 151, str. 2–3.
- RAIČ, BOŽIDAR, 1869: A. Kremplj. V: *Narodni koledar, sporočilo in letopis Matice Slovenske*. Ljubljana: Matica Slovenska. Str. 86–94.
- RAJH, BERNARD, 1998: *Dajnkovo berilo*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- SAMBUNJAK, ZANETA, 2005: Balada i cenzura u ilirizmu i bidermajeru. *Croatia et Slavica Iadertina* I, št. 1, str. 229–238.
- SCHEMBOR, FRIEDRICH WILHELM, 2010: *Meinungsbeeinflussung durch Zensur und Druckförderung in der Napoleonischen Zeit*. Dunaj: Österreichische Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts.
- STANČIĆ, NIKŠA, 1990: »Naš narod« Ljudevita Gaja iz 1835. godine. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 23, št. 1, str. 53–80.
- ŠIDAK, JAROSLAV, 1988: *Hrvatski narodni preporod: ilirski pokret*. Zagreb: Školska knjiga.
- ŠTIH, PETER, VASKO SIMONITI in PETER VODOPIVEC, 2016: *Slovenska zgodovina: od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja*. I. zv. Ljubljana: Modrijan.
- VRAZ, STANKO, 1877: *Dela Stanka Vraza*. 5. zv. Zagreb: Matica Hrvatska.
- ZAJC, MARKO, 2006: *Kje se slovensko neba in hrvaško začne: slovensko-brvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.